

Тема 1.4. Організація навчального процесу у вищій та загальноосвітній школі. Суттєві відмінності.

Що таке урок?

Ще з часів Я. Коменського навчання розглядається як спільна діяльність учителя й учнів. Побудова системи навчання можлива лише за умови, що на природу учіння як діяльності учня вироблена цілком конкретна точка зору.

Я. Коменський, а пізніше і К.Ушинський, який фактично розробив теорію уроку у вітчизняній педагогіці, виходили з того, що учіння — це здобуття знань різнорідних наук і умінь розв'язувати різноманітні завдання та виконувати дії з використанням знань. Знання трактувалися як чуттєві уявлення, а також як поняття і їх системи. Основними компонентами учіння, на думку вчених, є розуміння, заучування на пам'ять, мовна і зовнішня маніпулятивно-ручна дія.

К. Ушинський зокрема розрізняв учіння з одержанням знань від учителя й учіння шляхом вирішення проблем. В учінні, з одержанням знань від учителя, він виділяв дві фази: перша — спостереження і одержання повідомлень; друга — закріплення знань.

Так, перша фаза може перебігати як просте сприймання, а друга — як механічне запам'ятовування з пасивним чи активним повторенням і заучуванням.

Перша фаза може перебігати також і з участю мислення. Тоді вона включає ступені безпосереднього сприймання предмета чи явища і його осмислення. Сприйняті, на думку К. Ушинського, із навколишнього світу образи є матеріалом, над яким працює мислення і внаслідок чого виникають знання, поняття.

Але школа вчить не одного учня, їй потрібно забезпечити засвоєння знань великою кількістю учнів. Виникає необхідність організувати їхню діяльність. Таку логіку розгортання процесу засвоєння знань не одним, а багатьма учнями і мала забезпечити класно-урочна система навчання і її основний елемент — урок.

З огляду на це варто зауважити — урок є елементом чи компонентом класно-урочної системи навчання? Відповідь на це запитання може бути така.

Дидактика вищої школи, викладач: к. соц. н. Євдокимова В. В.

Компонентом системи може бути будь-яка її частина, а елементом є тільки функціональна частина системи, тобто така, яка робить певний внесок у створення цілого, системи.

Про елемент говорять тільки тоді, коли є наявною сама система, про компонент — тоді, коли самої системи може і не бути. Наприклад, годинник — механічна система. Її компонентами є всі деталі, вузли, з яких можна створити годинник: механізм, циферблат, корпус, стрілка, різні гайки, гвинти, інші засоби кріплення, а елементами є тільки функціонально-діючі частини, а саме: механізм, корпус, циферблат, стрілка.

Тому ми вважаємо, що урок є функціонально-діюча частина класно-урочної системи навчання, отже, є її елементом.

Як зазначено у "Педагогічній енциклопедії"(т.4, 389), урок характеризується низкою необхідних рис, які не залежать ні від особливостей учителя і класу, ні від навчально-матеріальної бази школи. До них належать: єдність навчальної і виховної функцій; стимулювання пізнавальної активності учнів; розвиток пізнавальної самостійності. Урок є органічним цілим, з єдиною дидактичною метою, якій підпорядковані всі без винятку елементи уроку; кожна частина уроку і урок у цілому повинні бути побудовані з урахуванням закономірностей засвоєння, які визначають організацію процесу навчання.

Отже, урок — це організаційна форма навчання, яка забезпечує навчання, виховання і розвиток постійного складу учнів упродовж визначеного проміжку часу на основі вивчення конкретної і однакової для всіх теми.

Класифікації уроків. Звичайний урок як цілісна закінчена система також складається з елементів. Проте урок важливо розглядати у двох площинах: практичній та теоретичній.

У практичній площині елементами уроку є: організація роботи учнів (організаційна частина), перевірка виконаного домашнього завдання, мотивація навчання, актуалізація опорних знань, організація вивчення нового матеріалу, закріплення й осмислення знань, організація домашнього завдання. Ці елементи між собою взаємозв'язані й утворюють міцну структуру, яка зберігається інваріантною для більшості уроків.

Дидактика вищої школи, викладач: к. соц. н. Євдокимова В. В.

Проте практика показала, що така міцна структура названих елементів, їхня обов'язковість не є необхідною умовою уроку. Ці елементи можуть чергуватися, мати різну тривалість, можуть повторюватися. Залежно від того, як названі вище елементи взаємодіють, в якому порядку вони розміщені, яка їхня тривалість, і визначають типи уроків.

У педагогічній літературі зустрічаються різні класифікації уроків за типами. У кожній із них обрано свою основу класифікації.

Наприклад, у класифікації уроків С.Іванова за основу взято особливості процесу навчання і його складові частини. Ця класифікація обумовлює такі типи уроків:

- вступні;
- первинного ознайомлення з матеріалом;
- формування понять, встановлення законів, правил;
- застосування одержаних знань на практиці;
- тренувальні (уроки навичок);
- повторення й узагальнення;
- контрольні;
- змішані, або комбіновані.

Наприклад, дуже поширений тип уроків — комбінований — має таку структуру:

1. Організаційна частина (1-2 хв).
2. Перевірка домашнього завдання: фронтальне опитування біля дошки, комбіноване опитування - усне чи письмове (10 - 12 хв).
3. Повідомлення нових знань (10 — 30 хв).
4. Закріплення нового матеріалу, встановлення зв'язку з раніше вивченим, вправи (5 - 15 хв).
5. Домашнє завдання, його суть, методика виконання, термін виконання і т.ін. (5 — 10 хв).
6. Підведення підсумку уроку (1-2 хв).

Взявши за основу класифікації зміст, дидактичну мету і способи проведення, І.Казанцев запропонував таку типологію уроків:

Дидактика вищої школи, викладач: к. соц. н. Євдокимова В. В.

- з різноманітними видами занять;
- у вигляді лекцій;
- у вигляді бесід;
- екскурсії;
- кіно-уроки;
- самостійна робота учнів у класі;
- лабораторні та інші практичні заняття.

Типологія уроків В. Онищука ґрунтується на дидактичній меті і має такий вигляд:

- уроки засвоєння нових знань;
- засвоєння навичок і умінь;
- комплексного засвоєння знань;
- узагальнення і систематизації знань;
- перевірки, оцінки і корекції знань, умінь і навичок;
- комбіновані уроки.

Типологія уроків Б. Єсіпова виглядає так:

- комбіновані, або змішані;
- ознайомлення учнів з новим матеріалом;
- закріплення знань;
- систематизація й узагальнення знань;
- формування і закріплення вмінь і навичок;
- уроки перевірки знань.

Основою для такої класифікації є цілі уроку та місце уроку в їх системі.

Урок засвоєння нових знань, наприклад, має таку будову:

1. Перевірка домашнього завдання, відтворення і корекція опорних знань.
2. Повідомлення теми, мети, завдань уроку і мотивація навчальної діяльності учнів.
3. Сприймання і первинне усвідомлення нового матеріалу, осмислення зв'язків і відношень об'єктів вивчення.
4. Запам'ятовування навчального матеріалу.
5. Узагальнення і систематизація знань.

Дидактика вищої школи, викладач: к. соц. н. Євдокимова В. В.

6. Підсумок уроку і повідомлення домашнього завдання.

Як бачимо, класифікацій уроків багато і в кожній з них багато типів уроків. Такий перелік класифікацій зумовлений значним інтересом до проблеми систематизації уроків. Безумовно, все це сприяло поглибленню знань про урок.

Звичайно, вибір типу уроку істотно полегшує підготовку і проведення учителем самого уроку, але за однієї умови, коли є чітко і коректно сформульована мета уроку.

Тоді в інтересах реалізації цієї мети вибір типу уроку має практичне значення. Коли ж мета уроку сформульована на дуже загальному рівні, то попереднє "завдання" типу уроку є скоріше за все своєрідною "модю".

Отже, класифікаційний підхід до вивчення уроку не може розкрити явище уроку в усій його повноті та складності і не наближає до цього, хоча в історії розвитку теорії і практики уроку він заслуговує на певну увагу. Це стосується і низки інших підходів, які достатньо глибоко опрацьовано у літературі.

Наш аналіз існуючих класифікацій уроку свідчить, що є можливість і необхідність здійснити узагальнюючу класифікацію уроків, яка б ввібрала у себе всі попередні. Урок - це форма взаємодії учителя та учнів. Однак будь-яка взаємодія - система.

Урок же - така система, яка виникає на основі взаємодії учителя й учнів, кожен з яких може самостійно ініціювати цю взаємодію.

Особливістю систем, одним з елементів яких є людина, є можливість управління людиною всією системою. Управління, як відомо, здійснюється на основі циклу, що складається з таких елементів: розробка і формулювання цілей діяльності, розробка та реалізація способів діяльності, спрямованих на досягнення цих цілей, одержання інформації про ступінь досягнення цілей (іншими словами, організація вивчення матеріалу), здійснення корегувального впливу.

Таким чином, у теоретичній площині урок є своєрідною взаємозв'язаною сукупністю елементарних закінчених і незакінчених дидактичних циклів. Це положення дає можливість виділити в уроці такі його компоненти: планування цілей навчання, планування мети і завдань уроку, мотивація навчальної

Дидактика вищої школи, викладач: к. соц. н. Євдокимова В. В.

діяльності на уроці, організація вивчення матеріалу, перевірка, контроль і оцінка знань, осмислення і закріплення знань, у ході якого і здійснюється корекція знань.

Оскільки урок має постійну й однаково тривалість, упродовж якої не завжди можна досягти мети навчання, то до названих вище компонентів необхідно ще додати організацію домашнього завдання. Кожен компонент може виконуватися або тільки вчителем, або тільки учнями, або вчителем і учнями спільно.

Якщо мотивація і планування цілей уроку займають увесь урок, то маємо так звані вступні уроки, або первинного ознайомлення з матеріалом (С.Іванов, Б.Єсіпов). Якщо упродовж уроку переважає організація вивчення нового матеріалу, то матимемо уроки формування понять, встановлення законів, правил, уроки застосування одержаних знань на практиці (С.Іванов), уроки у вигляді лекцій, бесід (І.Казанцев), уроки засвоєння нових знань (В.Онищук). Якщо основний час уроку присвячено здійсненню контролю, перевірці і оцінюванню знань, то це будуть контрольні уроки (С.Іванов), уроки перевірки, оцінки і корекції знань, умінь і навичок (В.Онищук), перевірки знань (Б.Єсіпов).

Коли основний час уроку витрачається на здійснення корегувального впливу, то матимемо уроки повторення й узагальнення (С.Іванов), узагальнення і систематизації знань (В.Онищук, Б.Єсіпов).

Якщо час уроку заповнений більш-менш однаково на реалізацію всіх елементів циклу управління, то матимемо комбінований, або змішаний урок, який, як відомо, є в усіх класифікаціях. Таким чином можна вважати, що класифікація уроків на основі циклу управління процесом засвоєння знань є узагальнюючою класифікацією уроків.

Проте в цій класифікації є ще один критерій, а саме: управління може здійснюватися учителем, або учнями, або спільно. Якщо управління взаємодією "учитель — учень" учитель здійснює самостійно, без участі учнів, то маємо авторитарний підхід до організації навчання. Такий підхід фактично реалізовується на всіх типах уроків, відомих усім нам.

Дидактика вищої школи, викладач: к. соц. н. Євдокимова В. В.

Якщо учень самостійно здійснює весь цикл управління, сам планує і організовує досягнення конкретних цілей, сам розробляє, контролює себе, тобто він є суб'єктом пізнавальної діяльності, то для цього мають бути і відповідні форми організації навчання. Це уроки високого рівня індивідуалізації, це домашня самостійна робота, це уроки із зовсім новою схемою взаємодії учителя й учнів.

Отже, урок — це організаційна форма навчання, яка забезпечує навчання, виховання і розвиток сталого складу учнів упродовж визначеного проміжку часу на основі вивчення конкретної і однакової для всіх учнів класу теми. Залежно від різних засад виділяють різні класифікації уроків. Відомі класифікації . Б. Єсіпова, В. Онищука, М. Казанцева, М. Гузика.

Класифікації уроків дають виділити типи уроків, а відтак і їхню структуру. Системний підхід дає можливість виділити ще одну, так звану узагальнюючу класифікацію. Вона вбирає в себе всі, відомі до цього, часткові класифікації.

Вища школа.

М. М. Фіцула дає таке визначення процесу навчання у вищій школі - процес навчання є формою пізнання об'єктивної дійсності, оволодіння досвідом людства, взаємодією викладача й студента. Він складається із двох взаємопов'язаних процесів – викладання та учіння.

Навчання є складним явищем, динамічно рухомим процесом, має двоїсту природу через двосторонню освітню взаємодію викладача й студента (студентів) і, відповідно, навчальну діяльність першого та учінневу діяльність іншого суб'єкта.

Вітвіцька С.С. підкреслює, що сутність навчання у вищій школі відрізняється своєю специфікою як процесу викладання, так і учіння, що зумовлене метою і завданнями вищої школи.

Навчальний процес у ВНЗ є складною системою, із самостійно функціонуючими підсистемами, має свою логіку.

Кожен із учасників рівноправної освітньої взаємодії здійснює конкретні, притаманні такому суб'єктові навчальні дії, види операцій і роботи, але, керуючись різнонаправленими цілями, спрямовує активну співпрацю на

Дидактика вищої школи, викладач: к. соц. н. Євдокимова В. В.

розвиток потенційних можливостей центрального суб'єкта – студента на шляху його соціального розвитку й набуття професійної компетентності. Взаємна активність, співпраця викладача і студента у процесі комунікацій в межах навчального процесу – це педагогічна (освітня) взаємодія. Ефективність навчального процесу визначатиме утворення динамічної взаємодії "викладач – студент", "викладач – студент – студенти".

Між суб'єктами (суб'єктами і об'єктами) встановлюють такі зв'язки: – інформаційні – обмін інформацією, – організаційно-діяльнісні – спільна діяльність, – комунікативні – спілкування, – управління та самоуправління. Від співвідношення взаємозв'язків залежатиме успішна навчальна діяльність підкреслює Фіцула.